

Trávníček, František

Sekundární interjekce

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I, Věty interjekční*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1930, pp. [218]-234

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118766>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

C. Sekundární interjekce.

73. 1. Viděli jsme (§ 2, 9 a j.), že se citoslovce, pokud zachovávají původní větnou platnost, shodují se slovesy, ale liší se od nich výrazovou nezřetelností; srovn. na př.: *nuže do toho!* || *dejme se do toho!*; *vzal kámen a bác s ním do vody* || ... *mrští!* Ze snahy po výrazové zřetelnosti vznikají z interjekcí skutečná slovesa: *bác* > *bácnouti*, *onde* > *ondati* atpod. (§ 10 sl., 72). Přes svou tvarovou nezřetelnost drží se citoslovce v různém rozsahu po celou dobu historickou do dneška, ba jsou v živé, náladové mluvě někdy pravidlem. Nedostatek prostředků na vyjadřování různých vztahů, osoby, čísla, času atd., v takových případech nevádí, protože se tyto vztahy rozumějí ze souvislosti anebo i z posunků provádějících řeč. Ba pozorujeme, že se v historické době interjekce tvoří nově, a to napodobením starých interjekcí, primárních, z tvarů flektovaných.

2. Lze rozlišovati dvě skupiny sekundárních interjekcí: jednak interjekce původu slovesného, jednak nominálního. Obojí se shodují s primárními významem a nerozlišováním tvarů nebo jen významem. Slovesné sekundární citoslovce vznikají zpravidla ustrnutím finitního tvaru (*hýbaj* = imper.), někdy vytvořením zvláštního útvaru podobného interjekcím (*chyt, čuchy*), zřídka změnou ve významu, v platnosti nominálního tvaru (*vida!*). Ze jmen se vyvíjejí citoslovce tak, že některý pád ztrácí svůj vlastní význam a dostává význam interjekční; na př.: *pane, to je hezké!* »och, ach...«. Tyto jmenné tvary jsou často od původu nominální věty.

Sekundární interjekce se někdy verbalisují; na př. *veď* > *veďte*; někdy z nich vzniká plné finitní sloveso; na př. *skok!* > *skoknouti*. O tom dále. Opakuje se tu tedy vývoj, známý nám u citoslovci primárních, a svědčí to o živosti také nových citoslovci.

1. Verbální interjekce.

a) Ustrnulé imperativy.

74. Imperativ se hodí dobře za základ sekundárních interjekcí, protože primární deiktická citoslovce mají smysl imperativní od původu — *nali, ono...* = *hle, podívej(te) se!* — a mnohá jiná ho časem nabyla (*bác s tím!*). Ustrnuje imperativní tvar singulárový, a to zpravidla až v jazyce novém. — Srovn. doplňky.

1. Nejrozšířenější sekundární interjekce imperativní je *hybaj*. Užívá se ho často ve významu původním, imperativním: *hybaj* »jdi pryč, táhni« atp.; slovens. *hybaj v paromy, v čerty, v nohy* (Kálal). Ale ani tu v něm necítíme flektovaný tvar, stejný na př. s imperativem *jdi, táhni*, nýbrž tvar ustrnulý, vybízející citoslovce, jako je na př. *muk (ani muk!), hr (hr na ně!)*. Na toto pojetí ukazují také to, že se tvaru *hybaj* užívá i pro plurál a že se v západ. nářečích zachovalo nepřehlasované *-aj*. Z toho vyplývá, že *hybaj* ustrnulolo již v dobách starších, jak svědčí také stará předložka *v* (slovens. *hybaj v paromy...*) místo novějšího *do* s genitivem (*idem do mesta* atd.)*.

Zcela jasná je citoslovečná povaha bývalého imperativu *hybaj* v těch případech, kde se ho užívá jako indikativu, nejčastěji praeteritálního; na př.: *my hybaj za ním* »rychle jsme šli« Vydra 89; toš sem sa zebrál a *hybaj sem* Kašik 141; zaplatiľa prasa a *hybaj prec* Na sch. XIII, 418. To shledáváme ve všech nářečích velmi často a shoduje se to úplně s užíváním původních citoslovců: *umluvili se a hr na ně*; vzal kámen a *bác do toho* (= praeteritum) || *hr na ně!*; *vezmi kámen a bác do toho!* (= imperativ). Vývoj byl tento: *hybaj* se přestalo pociťovati za finitní tvar, cítil se v něm význam interjekční a podle původních interjekcí se ho začalo užívat také jako praeterita. Příným vzorem byla asi citoslovce *hr, fr, nuže* a j. (srovn. v § 63, 72) a snad i nominální věty jako *pryč!* »jdi, jděte pryč!« || *najednou pryč...* »zmizel« atpod.

Proti slovesu *hýbatí se* nemá *hybaj* zpravidla reflexivum. Jde snad o ztrátu reflexiva, kterou by bylo lze dobře pochopiti v cito-

* Podobný archaismus je na př. m.-slovens. *ďi f pekly, f čerty* (Bartoš D. I, 163, 204).

slovečném významu, ale není vyloučeno, že je tu zachován původní stav bez reflexiva. Na ten ukazuje sloveso *hynouti* (**gyb-ŋoti*) a snad i staročes. doklad z Mam. A 31^b: *dokudž mohl hýbatí* »donec obrigesceret« (Gebauer Slovn. I, 525), t. j. »dokud se mohl hýbatí, dokud neztuhl«, — a han. *hebat: musela sem hebat pryč* Bartoš D. II, 140. Není však nemožné, že toto *hebat* je slovo nové, vzniklé verbalisací interjekce *hybaj, hebaj*. S reflexivem je *hybaj* řídké: nechceš-li, *hybaj se vocuť* KubínZ. 35. Kromě jiných sekundárních interjekcí (*ani hni...*) nemá reflexivum na př. imperativ *táhni!* »jdi pryč«*.

2. *ani hni*. Tato interjekce je v dnešním jazyce rovněž častá. Mívá původní význam imperativní: *už ani hni!* »už se ani nehni, nehýbej«; sebral ho (kuře-plivníka), a jak je rybník Nohavice, hodil ho na vodu. *Ani hñi!* Kubín Z. 396. Interjekční povaha proniká z toho, že ač je to od původu singulárový tvar, má i význam plurálový: *ani hni!* »ani se nehýbejte«. A dále z toho, že mívá význam praeteritální: Přiletěli čmeláci..., frčeli... kolem ní..., ale kdyby brvou byla při tom pohnula! *Ani hni* »ani nepohnula« Mrštík Pohád. 334; kůň šel, *ale najedno aňi hñi* Hors.; *a on aňi hñi* Kašík 86; volal sem ho, *ale on aňi hñi* Bartoš D. I, 214.

Někdy se klade *ani hni* tam, kde jindy užíváme infinitivu: *už nemožu ani hñi* Bartoš l. c. To si vysvětlíme asi napodobením infinitivu, který mívá jako *ani hni* imperativní význam: říká se *mlčet!* = *mlč, mlčte*, vedle toho *nemohu mlčet* a podle toho k *ani hni* = *ani se nehýbej(te)!* přitvořeno i *nemohu ani hni*.

Proti finitnímu slovesu *hnouti se* nemá *ani hni* reflexivum. Jako při *hybaj* jde buď o sekundární ztrátu reflexiva nebo o stav původní; srovn. v AlxH. 1, 30: *jedyžto juž hnuchu vozy* (Gebauer Slovn. I, 441) »hnuly se«; a v nářečí jihočes.: *tu von aňi hnout* Vydra 89.

3. *hle*. Je to ustrnulý imperativ 2. a 3. os. sing. *hleď*, v starší podobě *hledi* = pračes. *glădi* z *ględi* (inf. *ględęti*); srovn. u Gebauera v HistMl. I, 411, III 2^a, 282 a ve Slovn. I, 425. Ztrátu koncového -*ď* lze dobře pochopiti citoslovnou povahou. Slovenská po-

* O reflexivní formě v češtině a v jiných slov. jazycích viz u Havránka, Genera verbi I (1929), 121 sl.

doba spisovná je *hľa*, neboť sloveso zní *hľadeť, hľadiel*. Zdvojením vzniklo *hlehle*, z něho podle Zubatého v NRĚ. VIII, 80 disimilací dvou *h* *hlele* a z něho disimilací dvou *l* *hele*, v slovenštině pak *hľahľa > hľala > ľala* a zjednodušením *ľa*. Nemám za nemožné, že slovens. *ľa* povstalo přímo z *hľa* fonetickým zánikem *h*, v historických dobách dosti častým; snad i *hlele* tak vzniklo, nikoli změnou psychologickou, disimilací. Toto *ľa* dokládá Zubatý z Hurbana. Je dosti hojně; na př.: *ľa*, ty sa hned' nahneváš Timrava DedinsPov. 117; *ľa*, mohli ste vy tajst' (= tam jíti) zaň t. 27; srovn. i u Kálala.

Zubatý (l. c. 80—81) se domnívá, že *hele* vznikalo možná také jinak, totiž z *hle* vlivem původní upozornovací, volací interjekce *hele* (§ 10₂), protože »obě ta slova v jazykovém povědomí splyvala v jedno«. Dodal bych, že tomu nasvědčuje tvar *heleď(-ť)* z *hleď*: *heleť*, narounej mu ji (ruku) KubínZáp. 87.

Gebauer uvádí (ve Slovn.) podobu *hleč*; je i *heč* (*heč*, *já mám víc než ty*, v dětské řeči)*. Vznikly tyto tvary z *hleďž* a to z *hleď-ž* (Geb.); srovn. slovens. *hľadže*: A ty ho znáš? *Hľadže*, *hľad'* Kukučín SobrSp. XIII, 59.

Dále připomíná G. plurálové tvary *hleleďme*, *hleleme* a *hleleďte*, *hlečte*, *hečte*, *hlejte*, *hlete* a j., Zubatý (79) *heleme* (*se*). Podle Gebauera vznikly z ustrnulých singulárových tvarů *hleleď*, *hlele*, *heč*, *hle* přidáním koncovek *-me*, *-te*. Šlo by tedy o mechanické novotvary, jako je *na-te* (§ 12), tedy o verbalisaci sekundárních interjekcí. Některé z nich však mohly vzniknouti ze starých plurálových tvarů *hleďme*, *hleďte* analogií podle ustrnulých singulárových tvarů *hleleď* atd.; na př. *hleleďme*, *hleleme*, *hleleďte*. Tak tuším vykládá Zubatý (79—80) *heleme*. A v *hlejte*, *hlete* může vřezeti starý tvar *hleďte*, změněný foneticky, jako je na př. *chojte* a *chote*** Všechny tyto tvary jsou tuším jen z nářečí v Čechách; srovn. na př.: *heleme*, *leleme* Vydra 92; (*hejč*, *heč*) *hečte*, *hlete* Hruška Slovn. 28.

Podoba *hle* je doložena nepřilíš často, ale nikoli ojedinele, v stol. 15.; Zubatý l. c. 80 připomíná jeden doklad z ChelčPost. (156^a) a z pramene z let 1478—1485, dále *hlehle* z KorMan. Často čteme *hle* u Rokycany; na př.: aj král tvuoť běre se tobě; *hle*, pry,

* Srovn. *hleč*, *heč*, *hejč* u Hrušky ve Slovn. 28.

** Srovn. v mých Příspěvcích k čes. hláskosloví (Spisy filosof. fak. Masarykovy un., Brno 1926) § 71 sl.

tobě RokycPostMus. 2^b; *hle*, co mu dobrého přibýlo z toho t. 100^b. V 16. století je dokladů hojnost: Blahoslav (Gram. 116) uvádí *hle* z Filomatesa, sám připomíná složené *pohle ho* »hledme ho« (Z. 80), shledáváme *hle* u Hájka a velmi často v bibli Norimberské (1540), Melantrichově (1577) atpod.

Doklady v těchto biblích a také v jiných jsou důležité nejen po stránce chronologické, nýbrž i proto, že svědčí pro původ citoslovce *hle* z imperativu *hled'*. Jeť *hle* tam, kde jiné texty mají interjekce *aj*, *toť*, *ova* atd. nebo plné slovesné tvary, a to veskrze za lat. *ecce*; na př.:

hle, toliko let slaužím tobě Norimb. Luk. 15, 29 »*ecce* tot annis...« || *aj* tolikoť let slúžím tobě EvOl. 229^b; *aj zří*... EvZimn. 27;

hle, polovici statku mého, pane, dávám chudým Melantr. Luk. 19, 8 || *aj* Norimb., Ben., Br.; *seova* EvSeitst. 147^b;

hle, otec tvůj a já s žalostí sme hledali tebe Norimb. Luk. 2, 48 a Melantr. t. || *aj* Ben., Br.; *ež* EvVíd. 1^a; *toť* EvZimn. 11; *seova* EvSeitst. 141^a;

hle, místo... Norimb. Mar. 16, 6 || *aj* Ben., BrNZák.; *aj toť* EvOl. 266^a; *aj zří* EvZimn. 52; *vizte* EvPr. 444 atpod.; srovn. v § 17s.

Zubatý (l. c. 80) připomíná Gebauerův doklad (ve Slovn. I, 425) s plným *hled'* za lat. *ecce* z EvOl. Lze se dovolávat také plurálního *hledte*, jež má Gebauer l. c. z Ol. a jež čteme na př. i v EvPr. 192 (= Mat. 23, 24): *hledte*, já k vám posílám proroky || *aj* EvOl. 211^b; *ova* EvBen. 35, *seova* EvSeitst. 140^a. A konečně svědčí pro slovesný původ naší interjekce *hle*... ta okolnost, že místo ní užíváme plných finitních tvarů *hledte*, *hledme*. Předmět, jež *hle* atd. mívá (*hele ho*, *pohle ho*), nese svědčí pro původní finitní povahu, protože se *hleděti* nepojí v historické době s prostým akusativem, nýbrž s předložkovým (*na koho*). Prostý akusativ je při *hle* atd. bez pochyby místo staršího nominativu, jenž byl samostatnou větou nominální: *hle*, *on!* — srovn. *toť člověk!* a *na, kniha!* (§ 9.) —, a změnil se o akusativ, když *on* ztratilo větnou platnost, splynulo s *hle* a začalo se chápatí za předmět. Tu bylo potřebí nějakého pádu, jímž se vyjadřuje předmět. Kde je nomin. stejný s akusativem, *hele*, *snih* atp., zůstal, ale pocíťoval se v něm časem akusativ. Jde tedy při *hele ho* jen o napodobení akusativního předmětu u sloves, nikoli o předmět od původu.

Citoslovná povaha slov *hle* a slovens. *hľa* je zřejmá jednak z toho, že se v nich přestal pocítovati finitní tvar slovesa *hleděti*, takže se jich užívá i o plurále, ve významu »hledte, hledme« (srovn. na př. výše uvedené Kukučinovo *hladže*, *hlad'* = »hledme«), jednak z mimořádných hláskových změn, jež u finitních tvarů nenalzáme, dále z mechanických novotvarů plurálových, jako *hečte* a *j.*, a konečně ze spojování s *ten* v *tenhle*, kde je *-hle* zesilovací částice jako *-to* v *tento*.

K slovens. *hľa*, *ľa* náleží bezpochyby také *hja* »věru, tak!, ale!« (Kálal); vzniklo změnou měkkého *ľ* v *j*, jako na př. laš. *nejza* z *nelza* (Gebauer I, 365 z Bartošovy D.); srovn. u Loriše 73 *jiza*, s epenthetickým *i*. Význam »věru« a »tak« je potakací a vyvinul se z deiktického (»hle«) jako u *ano* a *toť*. Také význam »ale« z něho vznikl; připomeňme si, že i *hledte*, *hledme!* bývá výrazem podivení. U Vajanského v SobrD. IV, 201 čteme: *hja*, moji draží, to nie je v mojej moci. Tu je *hja* slovo skoro úplně bezbarvé, asi jako lidové čes. *ja* nebo *jó*. Ale dovedeme si dobře představit, že v takových případech mívalo *hja* původně význam »hle, podívej(te) se, uvaž(te)«. Vidíme tedy, že tato podoba starého imperativu má již zcela zřetelnou povahu interjekční.

4. Kromě imperativů *hybaj* a *hni* nabývají citoslovečné povahy také imperativy jiných sloves pohybu, ale jen na menším jazykovém území, a někdy interjekční ráz neproniká tak zřetelně jako u oněch imperativů.

U Vydry 89 čteme: von ce (= on se) zvid a ***pakuj*** *vocat* »utíkal«. Imperativ slovesa *pakovati* (*se*) má zde význam praeteritální jako *hybaj* a *ani hni*. Vývoj byl asi týž jako u *hybaj* a možná, že *hybaj* anebo jiné imperativy, o nichž bude řeč, byly přímými vzory, podle nichž *pakuj* nabylo významu interjekčního. Jako *hybaj* a *ani hni* nemá náš tvar reflexivum. Poněvadž sloveso *pakovati* (*se*) bylo přejato z němčiny jistě až v době novější, jde o sekundární citoslovce velmi pozdní.

V střed. slovenštině má ***pod'ho*** význam »pojď(me)« nebo »vzhůru« (Kálal). To, že imperativ tvaru singulárového *pod'* může mít také smysl plurálový »pojďme«, ukazuje, že se v něm cítí vybízející interjekce. Ještě zřetelněji proniká tento význam tam, kde se ho užívá o praeteritu: Krampota popadňaci motyku a zahrňaci

halenu v úpoľky, *pod'ho hupkem leťel* na pole dělať járký Vlk Kramp. 9; Vlk drap vojáka za nohy a škobrt si s ním přes ramena a *pod'ho s mýtým vojákem aj s krosní na zádoch přes Bečvu* t. 96; Deti povybiehaly von ... a v smiechu *pod' rovno do potóčka* Gregorová, Kytka 31. V tomto druhém dokladě znamená *pod'ho* »šel, hajdy, hybaj«, v třetím »skočily, hup«, v prvním pak je praeteritální smysl vyjádřen kromě toho slovesem *leťel*; jde o takový případ, jako je *aj zři, aj viz...* (§ 17₃) nebo *frrrník, zaleťel...* (§ 6₁) nebo *nuže pojedme* (§ 15₁), kde je smysl interjekce vyjádřen plným finitním tvarem.

Interjekční význam našeho *pod'(ho)* se vyvinul z původního významu imperativního jako v jiných podobných případech. U Bartoše v D. II, 290 čteme toto: zajíc vběhl do vody, my za ním, každý ho chytil za jedno ucho a janku, *pod' na sucho živý*. Lze si dobře představit, jak v tomto a pod. případech nabylo *pod'* významu asi *nuže, hajdy*, takže se mohlo začít říkat na př. *janek pod' na sucho živý* »šel«*.

I v jiné souvislosti dostalo *pod' (choď)* povahu interjekční, na př. ve spojení s druhým imperativem. Bartoš uvádí v D. I. c. z Novoměstska *pod' ho (dítě) vezmi!* a ze Zábřežska *choď je zapros!* Tu jde od původu o souvětí s významem »*pod' (a) vezmi ho*« a »*choď = jdi (a) zapros je*«. Imperativy *pod'* a *choď* nabyly významu vybízející interjekce, jaký má *nuže* nebo *no (no tak)*, zanikla pauza za nimi, splynuly s následujícím imperativem v jednu větu a proto se enklitika přiklání k prvnímu imperativu jako k prvnímu slovu ve větě: *pod' ho vezmi, choď je zapros*. Mají tedy tyto věty význam asi »*nuž ho vezmi*« a »*nuž je zapros*«. V případech typu *pod' ho vezmi* mohlo se *pod' ho* pocíťovati za jedno slovo, t. j. přestalo se *ho* chápati za předmět plného imperativu *vezmi*, a rozšířiti se i jinam, kde původně nebývalo; srovn. uvedené slovens. a m.-slovens. (z Vlka Kramp.) *pod'ho***.

* Bartoš I. c. uvádí ono *janku, pod'...* mezi příklady toho, »že v živém vypravování imperativy *pod', pojed'* a p. sloves pohybu zastupují indikativ času minulého«. Neprávem, tuším. Druhý příklad je správný; viz dále shora.

** A rozšířilo se bez pochyby i do indikativu v takových případech, jako je slovens. *pójdeš mi ho do mesta za vojaka*, připomínaný Vondrákem ve VerglGr. II², 275. Podle něho je to jakýsi ethický akusativ; srovn. v § 72₁ (*ej ho*).

Jiný příklad imperativu ve významu praeterita uvádí Bartoš l. c.: dvacet měric žita lup na vůz, *odjed dal* (!). Podle Bartoše se tak užívá i jiných imperativů sloves pohybu.

5. *pocem*. Mrázek uvádí v JihočesPřehl. II, 302 z jihočes. nářečí tvar *pocemtes* »pojďte sem«. Jde-li o tvar správně zaznamenaný a skutečně lidový, lze si jej vyložit tak, že se sing. *pocem* přestal pocíťovati za *poď sem*, takže se pro plur. koncovkou *-te* utvořilo *pocem-te-s* místo *pote-sem*. Při tom třeba předpokládati ustrnutí sing. *pocem* nejen po stránce tvarové, nýbrž i významové, totiž v interjekci. Odkud je *-s* v *pocemtes*, nedovedu říci. — Srovn. doplňky.

6. Mezi sekundárními interjekcemi se uvádí v NŘ. I, 223 lidové čes. *nešť*; s ním souvisí spisovné a snad i lidové *necht* a moravs. *nechať*, *nechat*. Jsou to od původu imperativy slovesa *nechati*; *nešť* je z *nechăt*, *nechať*, *-t* z *nechajť*. Oba čes. tvary jsou sekundární za starší *nechajť*, *nechajźť*; srovn. u Zubatého ve SbornFilol. VII, 6 sl. Znamenají pak asi »budiž, dobře, ať, aťsi«. Tento význam vznikl ze staršího »nechej«; na př. *on už odešel*; *necht* znamenalo původně »... nechej (ho)«. Zatemněním tohoto smyslu nabyly naše tvary významu vybízející interjekce anebo významu »dobře«, v němž se už blíží adverbium. Citoslovenné povaze nasvědčuje i to, že se zachoval jen singulár, ač se užívalo původně i plurálu, totiž tehdy, když se mluvící osoba obracela k několika osobám; říkalo se tedy na př.: *on už odešel*; *nechajte*. Srovn. *hybaj* atp. »jdi, jděte pryč«.

Poznamenávám, že sem nenáleží *necht*, slovens. *nech* v případech jako *necht jde*, *nech sa páči*; tu jde o partikulový význam »ať«, vzniklý arcíř z plného významu »nechej«.

V NŘ. l. c. se připomíná ještě *bodejť* z *boh-daj-ť* (*bóh-*). Je to někdy potakací adverbium; na př.: *mám tam jít?*; *bodejť*. Potakací význam se často vyvinul z deiktického, ale není úplně nutné předpokládati, že je tomu tak i při *bodejť*, že nejprve tedy nabylo významu interjekčního a pak teprve potakacího. V případech typu *bodejť by vás čertí vzali!* má naše slovo funkci partikule, takže sem zcela nepochybně nenáleží.

7. Ze staršího jazyka sem asi náleží *vřt*: *vřt sem*, *vřt tam*, všude krušno ŠtítMus. 124^a. Jde o imperativ slovesa *vřteti* s významem kondiciálním: »ať se vrtíš, vrtněš sem, ať se vrtněš tam,

všudy (je) krušno«. V této souvislosti se mohl finitní tvar zatemniti a nabyti povahy interjekční; srovn. vulgární »šup sem, šup tam, nám už je to fšecko jedno«. Tvar bez reflexiva je buď původní anebo mohl vzniknouti ztrátou reflexiva.

Gebauer uvádí onen doklad v HistMl. IV, 16 mezi příklady, kde »místo přísudkového slovesa náležitého bývá... interjekce buď obecná nebo z příhodného slovesa vytvořená«, a čte *vrt.* Šlo by tedy o sekundární interjekci vytvořenou ze slovesa, jako je *kop* atd.; viz v § 76. Ze souvislosti, v níž se náš tvar vyskytá, soudím, že jde spíše o původní imperativ.

8. Nepatří sem *alo, aló, alou, alá*: *a teď alou ven* Němcová Babič. (Zubatý NŘ. VIII, 81); vyskočí s postele a *alo ke stolu* Kašík 102; *tak aló!* Hors.; *alá do toho!* KubínZáp. 4. Je to od původu francouz. *allons* »pojďme«, ale slovesný původ se v něm necítí ani dnes ani se nepociťoval, když se přejímalo od franc. vojáků. Podoby *alou* a *alá* vznikly obměnou z *alo, aló*.

b) Participium -nt.

75. Hledí sem *vida*, mající dnes význam jednak citoslovce deiktického »hle«, jednak, a to zpravidla, interjekce citové, vyjadřující divení, překvapení nebo nespokojenost: pořád ho hledáme a *vida, on je zde; vida, kdo by to byl řekl!*; *vida ho!* atpod. Doložen je jeho interjekční význam od stol. 18. a vznikl asi ve větách typu *vida vlka, utec!* V nich se vyvinul význam deiktický »hle« a ten se časem změnil ve význam citový. Viděli jsme, že podobně na př. *ono prší!*, původně »hle prší«, vyjadřuje dnes divení, zklamání (§ 221).

Srovn. v NŘ. IV, 142—143.

c) Infinitiv.

Citoslovný význam »běda!« má v starším jazyce infinitiv *hyběti, hyběť (-t?)*, vedle něhož nejsou v historické době žádné jiné tvary. Tak Gebauer ve Slovn. I, 525—526. Z jeho hojných dokladů buďtež uvedeny jen tyto: *hyběti* »heu« MamF. 89^b; když chceš vlky zlapati, daj jim najprv sápati, a když mnohokrát bez přiekazy budú žráti, *hyběť*, ano kóži dolóv musie dáti (= budou zahubeni) Pulk. 74^a.

Jak připomíná G., lze někde předpokládati ještě význam infinitivní; na př.: pakliž vdova pojme muže, an má děti a ona druhé, *všem hyběti* Štít. uč. 49^a »všem (je) hynouti, všichni musí hynouti«. Jde tu o význam nutnosti, jež mívá infinitiv velmi často; srovn. v HistMl. IV, 574 a 390. Interjekční smysl se vyvinul tam, kde bylo užíváno našeho infinitivu silně náladově, jako zvolání: *hyběti!* = *běda!* Podobný případ je imperativní užívání infinitivu: *mlčet!* = *mlc(te)!* Změna *hyběti* v *hyběť* nebo *hybět* nemá bez pochyby touž příčinu jako u jiných infinitivů (*číniti* > *činit*, *činit*), totiž vliv supina, nýbrž souvisí s citoslovnou povahou, jako na př. ztráta *-d* u *hle*.

d) *vid*.

Mezi nepravými interjekcemi je uvedeno NR. I, 223. Užívá se ho v případech tohoto typu: *vid, že je to pravda?* Vedle toho se říká jen *že je to pravda?*; nemá tedy *vid* docela konkrétní význam, nýbrž jen dává větě náladový význam, takže se kloní k významu interjekčnímu. Ale vedle *vid* je i plurál *vidte*, který se zdá svědčiti o tom, že se *vid* nestalo plně interjekcí. Z toho by bylo lze dále souditi, že *vid* a *vidte* jsou imperativní tvary slovesa *viděti* (*vid* místo *viz*, srovn. u Gebauera v HistMl. III 2¹, 297), jejichž plný imperativní smysl se poněkud zeslabil.

Za sekundární interjekci by bylo lze pokládati *vid* tehdy, kdyby to byl od původu jiný tvar než imperativ, totiž 1. os. sing. indik. *vedě* »vím«, jak vykládá Gebauer v LF. VII, 293—294 a v HistMl. III 2¹, 406. Ten mluví o »adverbiu« *vid*, ale skutečné adverbium *vid* v novém jazyce není, takže má asi na mysli to *vid*, o němž *čes. leč shora**. Podle Gebauera se *vedě* vkládalo do věty nespolečně a měnilo se nejen po stránce významové, nýbrž i hláskové v *vedě*, *vedi*, *ved*, *vid*; na př.: *čso vedě mně jest* »quid enim« ŽWittb.; *pravil ved sv. Petr* Štít. uč. S těmito staročes. tvary, znamenajícími »něboť, vždyť«, nelze — jak se zdá — srovnávatí novočes. *vid*, *vidte*, protože mají jiný význam. G. tento rozdíl významový nevykládá. Kdyby byl Gebauerův výklad správný, musili bychom se domnívati, že k sing. *vid* časem vznikl mechanický plurál *vidte*.

* G. totiž neuvádí příklady s *vid*, doloženého prý od 16. stol., a jen praví, že vzniklo z *vedě*.

Se staročes. *vědē, vedi*... souvisí beze vší pochyby novočes. *veď* »vždyť«, vyskytající se místy na Hané, na Mor. Slovensku a na Slovensku; srovn. u Bartoše ve Slovn. 478 a u Kálala. Místy na Mor. Slovensku žije i tvar *vedte*, asi plurál mechanicky přitvořený k *ved*: no, *vedte*, hádám nebude ešce tak zle (Bartoš l. c.). Vznik plurálu si lze představití tak, že se *veď* chávalo jako deiktická interjekce, bližící se smyslem imperativu »hle, podívej se, viz, viď« a že k němu přitvořen plurál *veď-te*, jako vzniklo *na-te* k *na*; jde tedy o verbalisování sekundární interjekce.

Toto *vedte* dává nám možnost doplniti Gebauerův výklad o *vid* a odstraniti pochybnosti o jeho správnosti. Tak pozorujeme, že *vedte* má takový význam jako novočes. *vidte*, takže lze *vidte* a ovšem i *viď* pokládati po stránce významové za pokračování staršího *vědē, vedē* atd., nikoli za imperativ slovesa *viděti*. Dále podle novotvarého *vedte* lze se domnívati, že je i *vidte* mechanický tvar plurálový k *viď z vědē*. Jungman V, 46 uvádí z Rosy příklady, kde má *veď, vedte (vedte)* týž význam jako novočes. *viď, vidte: veď že tomu tak?; vedte, vidte, pane, že tomu tak?* Tak je na př. i u Rokycany: *veď-li, dosti času k zpovědi? RokycPostMus. 3^a*. Tu se *veď* vztahuje na »vy«, t. j. má ještě i plurálový význam. To je přímé svědectví tomu, že starý tvar *vědē, veď* nabyl časem interjekční povahy a významu blízkého imperativnímu »hle, viz«. Ten pak asi způsobil, že se podoba *veď* nahradila podobou *viď* vlivem slovesa *viděti* a že vznikl i plurál *vidte*.

e) Typ *kop*.

76. 1. Jde o napodobení primárních interjekcí ve vypravování; upozornil na ně Zubatý ve VěstnČAkad. X, 527 dvěma příklady z Kuldy: milý Jura *chyt ho*, do země jím uhodil; kobyla *hmat ho* (jablko) a sjedla. Toto napodobení záleží v tom, že se místo finitního tvaru užívá reflexivního útvaru, který má podobu kořene nebo kmene, shodující se s podobou mnohých primárních interjekcí, jako *bác, pác, hr* atd. Tvoří se tato citoslovce od sloves znamenajících rychlý pohyb, chycení, popadení atp. a shodujících se tím se slovesy onomatopoickými *bácnouti, frnknouti, hrknouti* a j., vzniklými z interjekcí *bác* atd. (§ 10). Těchto sloves se často užívá vedle interjekcí: *bác s tím!* || *bácní s tím!* atpod.; podle těchto vzorů vznikaly

pak k slovesům od původu neonomatopoickým *kopnouti* atd. sekundární interjekce typu *kop*.

Tyto interjekce mají v těch nářečích, která mají u sloves se zavřeným kmenem participium bez *-l*, podobu participia sloves II. třídy, na př. *kop*, ale zřetelné jsou tyto interjekce v nářečích s *-l*; na př. v nářečí hors. jsou partic. *nesl*, *kupl*... a interjekce *kup*, *rép* atpod. I v nářečích s participii bez *-l* je interjekční povaha patrná tehdy, když se *kop* atd. vztahuje na sing. fem. nebo neutr. a na plurál: *ona kop do toho a šla dál* atpod. Je však někdy nejisto, jak připomněl Zubatý l. c., je-li tvar typu *kop* interjekce sekundární; může jít o interjekci primární, takže by bylo sloveso posterius, nikoli prius, jako při dvojčících *bác* || *bácnouti* atd. Srovn. dále sub 3.

2. Velmi rozšířena je sekundární interjekce *kop*, tvořená ze slovesa *kopnouti*: *kop do toho a šel dál* Us.; *kup hu* a belu dubře Hors. (partic. mají *-l*); *kob ho, kob ho ale čtyřikrát* a karé pryč Slavkovs. (partic. jsou s *-l*).

Jiný nepochybný příklad je m.-slovens. *chýt* a *chvát sa*: chłap chýt ho pod krk a myk s ním ven Bartoš D. I, 192; *chvát sa* do kapce, vytahl křivák tamt. Dlouhé *ý* v *chýt* vzniklo pravděpodobně napodobením původních citoslovcí *bác*, *pác* a j. Reflexivum *sa* při *chvát* ukazuje se zcela zřetelně k slovesnému původu; srovn. staročes. *chvátiti se*. Snad se i v nářečích s participii bez *-l* cítí *chyt* za citoslovce, zejména v sousedství jiných citoslovcí; na př.: (otec) *chyt* ho (kozla) za chlupy za řbet a prásk kozlem Hošek Polens. 147. V nářečí hors. se užívá jen finitního slovesa.

Další příklad je *pich*: *pich ho šidlem* Bartoš D: I, 192; *pich a jož* belu pu něm Hors.

Pak *smýk* a *smék*: *chetil je a smék s ním* Hors.; *smék* tema dvircama Malovaný I, 37; *chłapec smék sebu »hop dolů«* Bartoš l. c.; *hospodář chmát mých a smýk s ním do kúta* tamt. Na slovesný původ ukazuje zřetelně předpona *s-*; příslušné sloveso je pro m.-slovenš. **smýknúti* nebo *smýkaři* a **smeknúti*, pro nářeč hanác. pak *sméknót* nebo *smékat**. Hanác. *smék* je totiž pravdě-

* Sloveso II. tř. znělo původně **szmъknęti*, čes. *semknúti*, *smekl*, *semkla* atpod. Důsledným provedením hláskových rozdílů vytvořila si čeština dvě slovesa, *smeknouti* a *semknouti*. (Zubatý ve Sborn.Fil. III, 185—186 pozn.)

podobně ze staršího *smýk* a m.-slovens. *smék* ze *smek* dloužením jako v *chýjt*.

V nářečí hors. se vyskytá *rép* (z *rýp*) od slovesa *répnót* nebo *répat*: vun *rép* hu. K němu náleží asi také m.-slovens. *ryp*: łap čapku z hlavy a *ryp* s ňú o zem Bartoš D. I, 192. Význam »bác« apod. lze tuším dobře srovnati s významem »rýpnouti«: uhoditi s něčím tak, jako kdybychom to chtěli zarýpnout do země. Ani krátká kvantita by nebyla na závadu; vyskytá se i u sloves a u jiných odvozenin z našeho kořene, na př. v m.-slovens. *rypkat* »konati drobnou práci« (Bartoš Slovn. 369), v hanác. (dolnobečevs.) *rypačka* (tamt.) a v m.-čes. *rypat* (tamt.).

Asi sem patří také *chmat*, *chmát*: to vám *chmat chmat chmat* a taková keš (= hrst) má pěknó jak léstek Malovaný I, 35; hospodář *chmát* mých a *smýk* s ním do kúta Bartoš D. I, 192. Je však dobře možné, že jde o původní citoslovce, k němuž bylo přitvořeno sloveso *chmátnouti* (*chmatati*). Snad sem náleží *drap* uvedené v § 6; šlo by o sekundární citoslovce ze slovesa *drapnouti*, totožného asi s *drápnouti*, o jehož původu srovn. u Bernekera v SIEtWörterb. I, 220.

Nepůvodní citoslovce jsou možná *škobrt*, *třesk* (nebo *třísk*), *prask*, *prásk* (§ 6), vzniklá ze sloves *škobrtnouti*, *třesknouti* atd. Snad i *myk* (tamt.). Jeho hlásková varianta je bez pochyby *mig* (hors. *mig hu* »bác ho«), z něhož vznikla slovesa *mignouti*, *migati*: ten sebo *mig!* Bartoš Slovn. (z Bartochy) apod.

Z jazyka staršího sem snad patří vedle připomenutého *prask* (*prásk*) a *třesk* ještě *vrt* (z *vrtnúti* nebo *vrtěti se*); je však podobno pravdě, že jde spíše o imperativ *vrt!* (z *vrti*) slovesa *vrtěti*, kleslý v interjekci. Srovn. v § 74r.

f) Typ *čuchy*.

U Loriše 86 čteme: *čuchy čuchy člověčinu* »čuchám«. Jde o sekundární interjekci ze slovesa *čuchati* a čekáme *čuch*, jako je *kop* atd. Vznik podoby *čuchy* není dosti jasný. Snad jde o mimo-

V nářečích je nejčastěji z těchto podob jedna, totiž *smeknouti* (*se*). Vedle ní se vyskytá i druhá, *smýknouti*, ale jinak vzniklá, totiž vlivem iterativa *smykati*; srovn. *dýchnouti* m. *dechnouti* podle *dýchati*.

volné rozšíření podoby *čuch* samohláskou *-y* (*-i*). Z původních interjekcí se shoduje s našim slovem *klapy* ve spojení (*má střevíčky*) *klapy klap*, kde má jmennou povahu, je totiž atributem ke *střevíčky* (§ 13 a 14); snad se *klap* změnilo v *klapy* podle *střevíčky*. Podle toho by bylo možné domnívat se, že *čuchy* vzniklo tam, kde ztratilo interjekční povahu a stalo se jménem, na př. ve spojení *dělám čuchy čuchy*; srovn. *udělati bác* atpod. (§ 9). Tu by se bylo mohlo ujmouti *-y* podle substantiv, *dělám skoky* atd.

Velmi se podobá tento výklad u tvaru *šušky*: oni pořád přejíždají sem a tam, *samé šušky*, šak oni cosi šijú NR. IX, 191 (z moravs. Slovenska). Slovo *šušky* vypadá jako skutečné jméno, ale je to beze vší pochyby sekundární interjekce ze slovesa *šuskatí*. To je sice původu onomatopojického, ale nevzniklo z interjekce *šušky*, nýbrž z interjekce *š-š* nebo *šuš*; *šušky* předpokládá hotové sloveso *šuskatí*. Vývoj se tedy opakuje: z interjekce vzniká sloveso a z něho sekundární interjekce. Podoba *šušky* vznikla tam, kde interjekce nabyla jmenné povahy, na př. *oni mají samé šušky* nebo v příkladě shora uvedeném, kde je *samé šušky* nominální věta s významem »jsou samé šušky, pořád si šuškají«. Tvar na *-y* je tedy asi podle plurálových akusativů.

Tvar na *-y* má také sekundární interjekce *houpy*, odvozená ze slovesa *houpati*, od původu onomatopojického.

2. Nominální interjekce.

77. 1. *běda*. Jde od původu o nominální větu s významem »je běda, *bída*«, jejíž význam se zatemnil a změnil v interjekční, asi »ach«; doklady viz v II § 7a, 8i. Tomu nasvědčuje zřetelně verbalisace, vznik finitního slovesa *bědákati*, vyskytujícího se místy na Moravě (Bartoš ve Slovn. 14 ze Šebestové) a slovens. *bedákat* (Kálal). Má též význam jako sloveso *bědovati* (slovens. *bedovať*), jež asi rovněž vzniklo verbalisací sekundární interjekce *běda!* Tvoření příponou *-kati* je nám známo z interjekcí primárních (*hou-kati* atp.); srovn. v § 11.

2. *hoře*. Rovněž od původu nominální věta »je hoře, žal«, hojná v jazyce starším (II § 7a, 8i). Verbalisací vzniklo staro-

čes. *hořekati* (a *hoříekati* z *hoře*?) — Gebauer Slovn. I, 463 — a m.-slovens. *hořekat si, hoříkat si* (Bartoš Slovn. 102) »volati hoře, naříkati si«. Z *hořekati* vzniklo dále *hořekovati*.

3. *bože (bóže), milý bože, pane bože*. Jsou to vokativy, vlastně vokativní věty nominální, které ztratily konkrétní význam a nabyly interjekčního významu »ach«: *bože, to je trápení* atpod. V nářečí císařovs. se vyskytují tvary *božinke, božinkova, božinkove* (Malovaný II, 348), jinde *božinku, božičku* a j., vzniklé vesměs z různé změněného vokativu *bože*. Patří sem i *probaha*: *probaha*, co já si počnu »ach«. Malovaný I. c. uvádí *probostfa, probostfinka, probostfinkové*. Srovn. ještě v II § 4s a 5a.

4. Podobné interjekce jsou tyto: *jěžišmarja (-á)*, jež je velmi rozšířeno; *marjápano* Vydra 92; *jezuskinás, jemínáčku, jerimáčku* (tamt.); *kriste pane; jémíne, krindapána* a j., jež jsou od původu tvary *Jezus, Ježíš, (pro) Krista Pána* tu více, tu méně obměněné, a to bez pochyby úmyslně, ze snahy »nebrati jméno boží nadarmo«. Srovn. ještě v II § 4s. Patří k nim také *himl, hergot* (z něm.), *krucofiks* (z lat.), a *mordíje* (z franc.: *mordíje!* toho bych bych potřebovat Kubín Záp. 6), jichž se užívá hlavně při klení a nadávání.

5. *pane (páne, panečku)*. Také ztrácí svůj konkrétní význam a stává se interjekcí s významem asi »hle, ej, ó« anebo je jen náladovou partikulí: *pane* nebo *panečku, to jsme se měli!*; viz v II § 4s.

6. Ztrátou vlastního významu klesla ve zvolací, upozorňovací nebo citové interjekce slova *lidi, chlapi: lidi, to je pěkné* Us. »hle, jej, och...«; *chlapi, to mi to mrzilo* Hruška Slovn. 34—35 »jej, och...«; *chlapji, co to je?* Vydra 92 »hele«.

Podobných flexivních tvarů, i předložkových, bylo by lze nabírat v různých krajích mnoho. Tak na př. Vydra 92 uvádí *na mou duchu, muj ty smůtku*. Nebo: *pro rany boske, co vam neuždřu* Čep 34. Srovn. ještě v II § 7s a 5i.

7. *skok (skók)*. Je to od původu nominální věta, která se počítuje za interjekci vybízející anebo s významem praeteritálním: *skok a už tam budeš* »udělej skok...«; tak *nie, honem tam skok* a již tam byl Kubín Záp. 187 »skočil...«; *złoděj skók a škrk ven* Bartoš D. I, 192. Je to asi tak, jako říkáme: *hup a budeš tam || hup a byl tam*. Jde tu o verbalisování jména po stránce významové; provedla se i verbalisace formální, t. j. vznikla v některých

nářečích slovesa *skoknouti, skókať, skokýcať*: voni všecky vyskoki Kubín Záp. 192; Kačinka k ní přiskokla t. 186; jak stara přilecela, tak doraz do vody skokla Czambel Reč 247; skókať, skokýcať Bartoš D. I, 158, skokýcať Kašík 56. O citoslovečné povaze jména *skok* svědčí zdložení ve *skók*, jež je pozdní; proto zůstalo *ó* a nezměnilo se v *ú*. Srovn. v II.

8. Bývalá nominální věta *pravda* klesla často v adverbium: *to je pravda těžké* »... arcíř...« (viz II § 18). V západoslovens. nářečí púchovské doliny (v trenčín. stolici) se říká *pravda a pravdace* < *-te* (Pastrněk ve SlovensPohl. XIII, 369). Jde tu beze vší pochyby o verbalisaci jako v *na-te, ved-te, vid-te* (§ 75 d). Nevíme bohužel, jak se oné dvojice užívá, jaký má význam, ale nejspíše znamená *pravda* »není-liž pravda?; řekni, že je to pravda«. Tento vybízející smysl se blíží imperativnímu a proto tam, kde se mluvící osoba obrací k několika osobám, vznikl mechanickým přidáním koncovky *-te*, vlastně *-ce* z *-že, -te*, plurál *pravda-ce*. Docela podobný případ je připomenuté *ved-te, vid-te*.

9. V slovenštině žijí slova *hore, horesa, horsa* (Kálal). Jde od původu o adverbium *hore*, jež je bezpředložkový lokál substantiva *hora* a znamená »v hoře, nahore« a pak i »nahoru«. Užívá se ho také ve významě »vzhůru, vstávej, vstávejte«, jako čes. *vzhůru* > *vz-hóru* »na horu! a *nahoru!*, tedy jako nominální věty (II § 101). V této větné platnosti se tato adverbia pocítují za vybízející interjekce, shodující se významem s imperativem, *ber(te) se* a pod. Tato verbalisace pokročila někdy dále. Tak v slovenštině podle takových imperativů [*ber(te) sa, dvíhaj(te) sa* apod.] dostalo *hore* reflexivum *sa*; *horsa* vzniklo z apokopovaného *hor*. Možná, že se *hor(e)sa* vyvinulo v případech typu *hore sa dvíhajte!*, kde bylo *hore* částí věty, nikoli samo větou (nominální), tedy zkrácením věty, elipsou slovesa, ale bez reflexiva. Ale i při tom by bylo *hore* nabylo interjekčního významu blízkého imperativnímu (slovesnému), jak svědčí ponechání reflexiva *sa* při něm. O možnosti tohoto vývoje svědčí případy tohoto typu: no, Paľko, *po ženu sa!* Timrava DedinaPov. 134 < *po ženu sa ber* apod.

V slovenš. se říká *hore ho!*, v čes. nářečích *vzhůru, nahoru s ním!* Předmět *ho, s ním* atd. rovněž ukazuje na verbalisaci našich adverbíí, která beze vší pochyby předpokládá citoslovečnou po-

vahu. Jde o takový případ verbalisace interjekce, jako je na př. *hr na ně!* nebo staročes. *nužse na Paška* (§ 91).

10. V starším jazyce se vyskytuje předložkový výraz *po-hřiechu* ve významě »ach«: *pohřiechu*, co jest zlého mezi ženami Boh. 339.

11. Jsou sekundární interjekce cizího původu: *marš* (z něm.), *pardon* (z franc.), *herdek* (z maď. *ördök* »čert«): zebrała to *a marš* ke kněžům do Kláštera Hošek Polnic. 44; ale voják na něj: *marš do pytle!* KubínZáp. 32 atpod.; — *pardon* Us. »promiňte, odpusťte«; už ju vezli, Marijanku, spaľic; ale tota jej kresna matka furt kričela: *pardon!*, ňetreba ju rucic do ohňa, pokaľ ja ňedejzem* »počkejte« Czambel Reč 351; mor. *herdek* »hrome, vzal to das« atpod. Tato jména byla arciž přijata již s významem interjekčním. Poslední z nich bylo verbalisováno v sloveso *herdecit* »láteřiti« (Bartoš Slovn. 93).

* Asi místo *ňedejzem*.